

Мукачівський державний університет
Гуманітарний факультет
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

05 – Соціальні та поведінкові науки / 053 – Психологія

**Психологічні особливості агресивної поведінки старших
школярів**

Виконала: студентка 2 курсу, групи П-2м
спеціальності 053 «Психологія»

Качан М.О.

(прізвище та ініціали)

Керівник Щербан Т.Д.

(прізвище та ініціали)

Рецензент Бохонкова Ю. О.

(прізвище та ініціали)

Мукачево – 2021 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ АГРЕСИВНИХ ВИЯВІВ ОСОБИСТОСТІ	6
1.1. Агресивність та агресивна поведінка з погляду вітчизняної та зарубіжної психології.....	6
1.2. Психологічні особливості прояву агресивної поведінки	12
1.3. Основні теоретичні положення дослідження факторів, що детермінують агресію	23
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ	35
2.1. Організація емпіричного дослідження.....	35
2.2. Аналіз результатів дослідження та їх обговорення.....	37
Висновки до другого розділу.....	57
РОЗДІЛ 3 МЕТОДИ КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ	59
3.1. Теоретичні підстави корекції агресивної поведінки старшокласників...	59
3.2. Організація тренінгової програми	62
3.3. Аналіз результативності тренінгової програми	74
Висновки до третього розділу.....	78
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процес розбудови незалежної демократичної України передбачає втілення в суспільну та індивідуальну свідомість загальнолюдських духовних цінностей. Головне завдання сучасної загальноосвітньої школи українські науковці вбачають у розвитку гармонійної, високодуховної особистості, здатної до самовдосконалення та активної участі в соціальному житті країни (Г.О.Балл, І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, І.А.Зазюн, Є.В.Єгорова, С.Д.Максименко, І.П.Маноха, В.Г.Панок, В.В.Рибалка, О.Є.Самойлов)

Система освіти, як один із соціокультурних і духовних інститутів українського суспільства, вступила у новий етап свого розвитку, пов'язаний із трансформацією соціально-економічної системи, зміною менталітету суспільства й особистості. Як наслідок цього, поряд із позитивними явищами, в української молоді з'явилися і негативні прояви, зокрема, спостерігається помітне зростання агресивних тенденцій у певній її частині. Тема агресії завжди викликала інтерес психологів. Даній темі присвячено багато фундаментальних теоретичних досліджень, які систематизують знання про причини виникнення агресивної поведінки (Р.Берн, Д.Річардсон, А.Берковіц, А.Бандура, Реан), але при цьому недостатня кількість психологічної літератури, яка б містила практичні рекомендації по корекції агресії, а також закріплення навичок конструктивної поведінки.

Проблема агресивної поведінки є дуже актуальною в наші дні. Вчителі в школі відмічають, що агресивних дітей з кожним роком стає все більше, з ними важко працювати, і зазвичай вчителі просто не знають як впоратись з такою поведінкою. Сутність основних протиріч, що визначають протистояння у суспільстві та особистості гуманістичних і агресивних тенденцій, полягає у невідповідності між традиційними для української культури гуманістичними цінностями та новими пріоритетами, пов'язаними з посиленням індивідуалізму, конкуренції, прагматизму.

Психологи-дослідники дедалі більше уваги приділяють вивченню самого феномена агресії, агресивним проявам і тенденціям поведінки, питанням профілактики агресивності. Негативним є те, що школярів практично ніхто не навчає вміння формувати в себе настанову на емоційні контакти з іншими людьми, розвивати здатність коригувати свої емоційні реакції на зовнішні та внутрішні впливи. Внаслідок чого знижується продуктивний потенціал школяра, звужуються можливості повної комунікації, деформується її особистісний розвиток. Агресивна дитина завдає клопоту не лише оточенню, а й собі. Виникненню агресії сприяють деякі соматичні захворювання чи захворювання головного мозку. Також величезну роль відіграє виховання в родині з перших днів життя дитини. Агресивність зазвичай супроводжують неадекватна самооцінка, неадекватний рівень вимог, підвищена емоційна напруженість і тривожність.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка старшокласників.

Предмет дослідження – психологічні особливості агресивної поведінки старшокласників та засоби її корекції.

Мета дослідження полягає у вивченні агресивної поведінки старшокласників та у розробці засобів корекції агресивної поведінки старшокласників.

Досягнення поставленої мети здійснюється шляхом розв'язання таких **завдань**:

1. На основі аналізу психологічної літератури визначити логіку та напрям теоретико-емпіричного дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки; вивчити і розкрити характер впливу біологічних та соціально-психологічних факторів на агресивну поведінку старшокласників; уточнити зміст корекційної роботи з агресивними старшокласниками в процесі навчальної діяльності.
2. Дати характеристику особливостям прояву агресивної поведінки старшокласників з різним рівнем агресії.

3. Розробити й апробувати засоби корекції агресивної поведінки старшокласників у процесі навчання за допомогою тренінгу активізації розумової діяльності.

Методи дослідження. У роботі застосовувалися такі методи: теоретичні – узагальнення і систематизація теоретичних підходів та емпіричних результатів, що містяться в психологічній літературі з проблеми дослідження; емпіричні – спостереження, аналіз продуктів діяльності учнів (контент-аналіз), бесіда, метод обробки самозвітів, тестування; статистичні методи обробки даних – кореляційний аналіз, t-критерій Вілкоксона, які здійснювались за допомогою комп'ютерної програми SPSS 19.0; формувальний експеримент, за допомогою якого перевірялась ефективність запровадженої навчально-розвивальної програми тренінгу.

Для дослідження рівнів і видів агресивної поведінки, типу і спрямованості агресивних реакцій був застосований комплекс методик: методика „Діагностика показників і форм агресії” А. Басса – А. Даркі, „Тест Руки”, методика вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга, для дослідження емоційних і поведінкових характеристик особистості старшокласників – „16-факторний особистісний опитувальник” Р. Кеттелла; для вивчення особливостей мотиваційної сфери – методика „Мотивація успіху та остраху невдач” Т. Елерса.

База дослідження. Дослідження проводилося на базі Мукачівської ЗОШ №11, учні 9-10 класів. Загалом дослідженням було охоплено 50 респондентів.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблено та апробовано навчально-розвивальну програму корекції агресивної поведінки старшокласників.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури, який налічує 50 джерел; ілюстрована 8 таблицями. Основний зміст викладено на 80 сторінках тексту. Загальний обсяг – 84 сторінки.

ВИСНОВКИ

На підставі аналізу психологічної літератури встановлено, що під агресивною поведінкою розуміється поведінка, яка може виявлятися у вигляді: реакції суб'єкта, що знаходиться перед дилемою досягнення бажаного результату та уникання невдачі; захисту особистісного самоствердження, самоствердження; вияву суб'єктом власних негативних почуттів у відповідь на різноманітні несприятливі, у фізичному і психічному відношенні, життєві ситуації; дії, спрямованої на досягнення значущої мети; моделі соціальної поведінки набутої в процесі навчання.

На основі теоретичного аналізу літератури обґрунтовано структуру агресивної поведінки, яка стала підґрунтям емпіричного дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки старшокласників. Складові моделі представлені системою взаємозалежних факторів: біологічних (статеві відмінності у вияві агресії), соціальних (родина, соціальні очікування, школа), психологічних (позитивний досвід агресивних дій).

На етапі констатувального експерименту досліджені психологічні особливості агресивної поведінки старшокласників в контексті їх емоційної, мотиваційної сфер.

Доведено, що на психологічні особливості агресивної поведінки старшокласників (емоційна нестійкість, неоптимальна мотивація досягнення, слабо розвинуті розумові здібності) впливає набутий у процесі соціалізації позитивний досвід агресивних дій.

Емпірично виділено за рівнем вияву агресії й ворожості три групи старшокласників: гіперагресивні, старшокласники з нормальною агресією, гіпоагресивні.

Виявлено найбільш поширені форми агресивної поведінки серед старшокласників, які одержали високі значення за параметрами „індекс агресивності” й „індекс ворожості”: фізична та вербальна агресія, непрямая агресія та почуття провини.

Встановлено залежність між агресивністю, ворожістю та деякими емоційними й поведінковими характеристиками особистості старшокласників.

За результатами кількісного аналізу і аналізу матриці значущих кореляцій виявлені зв'язки показників агресивної поведінки, мотивації досягнення та різноманітні зв'язки деяких видів мислення старшокласників.

Експериментально обґрунтовано можливість корекції виявів агресії в поведінці старшокласників шляхом впровадження тренінгу активізації розумової діяльності. Основне місце серед цих умов посідають ті, що слугують самоорганізації особистості, саморегуляції власної поведінки, оптимізації мотивації досягнення, формуванню здатності до продуктивного навчання (активізації процесів мислення) та усвідомленню прийомів і правил розумової діяльності.

Результативність формувального експерименту вивчалася за допомогою: 1) повторного діагностичного зрізу рівня агресії та порівняння даних до початку і після експериментального дослідження, за результатами якого визначалася динаміка показника спрямованості агресії старшокласників проти соціального оточення; 2) самозвітів учасників формувального експерименту, в яких вони фіксували зміни у результаті проведеного тренінгу.

Значне зниження кількості реакцій агресії та збільшення кількості доброзичливих установок в експериментальній групі порівняно з контрольною групою свідчать про ефективність обраних методик.

Результати проробленої дослідницької роботи дають підстави розглядати навчально-розвивальний тренінг активізації розумової діяльності як метод організованого розвитку контролю над агресивною поведінкою. Перспективами подальшої роботи є подальших пошук соціально-педагогічних умов, які сприяють зниженню агресивності старшокласників у системі шкільної освіти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков: учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] *СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. 379 с.*
2. Александров А.А. Психодиагностика та психокорекція. *СПб.: Питер, 2008. С. 84-86.*
3. Аристотель. О душе. *М.: Наука, 1976. 448 с.*
4. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. *М.: Олма-Прес, 2004. 241 с.*
5. Баранова Н. Психокорекція агресивності та конфліктності у підлітків. *Психолог. 2005. № 36. С. 17-19.*
6. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия, контроль; [пер. с англ. Ю.Е.Зайцева]. *СПб.: Речь, 2001. 512 с.*
7. Боришевський М.Й. Моральні переконання та їх формування у дітей. *К.: Либідь, 1979. 148 с.*
8. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия [пер. с англ. С.Меленевская]. *СПб.: Питер, 1999. 352 с.*
9. Гремлинг С., Ауэрбах С. Практикум по управлению стрессом. *СПб.: Питер, 2002. 240 с.*
10. Занюк С.С. Психологія мотивації: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. *Київ: Либідь, 2000. 304 с.*
11. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. *СПб.: Питер, 2000. 512 с.*
12. Иванова В.В. Причины та форми агресивної поведінки підлітків. *Практична психологія та соціальна робота, 2000. № 5. С.14-16.*
13. Коняхин А.В. Тренинг интеллектуальных способностей: упражнения и задачи. *СПб.: Питер, 2007. 128 с.*
14. Креч Д., Левинсон Н. Несправедливость, агрессия, справедливость. *Вопросы психологии, 1992. № 1. С. 84 – 97.*
15. Ломова Т.О. Вивчення мотивації агресивної поведінки підлітків. *Збірник наукових праць Інституту соціальної та політичної психології АПН України, 2005. Вип. 4. С. 307 – 313.*

16. Мазоха И.С. Психологический портрет лиц с разным уровнем агрессивности. *Наука и образование*. 2004. № 4. С. 41-44.
17. Максименко С.Д. Загальна психологія. *Київ: Форум*, 2000. 543 с.
18. Назаретян А.П. Заметки о человеческой агрессивности. *Педагогика, новый век*. 2001. № 7. С. 9 – 15.
19. Налчаджян А. Агрессивность человека. *СПб.: Питер*, 2007. 736 с.
20. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. *СПб.: Речь*, 2004. 392 с.
21. Немов Р.С. Психология: учеб. пособ. в 3 кн. [для студ. высш. пед. учеб. завед.] *М.: ВЛАДОС*, 1997. Кн. 3: Психодиагностика, 1997. 632 с.
22. Паренс Г.К. Агрессия наших детей. *М.: Олма-Прес*, 1997. 250 с.
23. Пересунчак О. Фактори впливу на розвиток підліткової агресивності. *Психолог*, 2007. № 2. С.21-22.
24. Практическая психология образования: [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. / сост.: И.В.Дубровина]. *М.: Сфера*, 1998. 528 с.
25. Психология человеческой агрессивности: [хрестоматия / сост.: К.В.Сельченко]. *Мн.: Харвест*, 1999. 656 с.
26. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О.М. Степанов]. *К.: «Академвидав»*, 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита).
27. Райгородский Д.Я. Психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.]. *Самара: БАХРА*, 1998. 672 с.
28. Реан А.А. Характерологические особенности подростков-делинквентов. *Вопросы психологии*. 1991. № 4. С. 139 – 144.
29. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. *СПб.: Питер*, 1999. 712 с.
30. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности. *Одесса: Хорс*, 1995. 334 с.
31. Саннікова О.П. Феноменологія особистості: вибрані психологічні праці. *Одеса: СМІЛ*, 2003. 256 с.

32. Смирнова Т.П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. *Ростов н/Д.: Феникс, 2005. 154 с.* (Психологический практикум).
33. Федух І.С. Психологічні особливості проявів агресивності в ранньому юнацькому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. н.: спец. 19.00.07 «Педагогіка та вікова психологія». К. 2007. 19 с.
34. Фурман А.В. Психологія Я-концепції: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. *Львів: Новий світ, 2006. 360 с.*
35. Хегенхан Б. Теории научения; [пер. с нем. Л.В.Васильева]. *СПб.: Питер, 2004. 540 с.*
36. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения; [пер. с англ. Ю.Е.Зайцева]. *СПб.: Речь, 2001. 240 с.*
37. Хомік В.С. Агресія у різних юнацьких і дитячих кагортах: дослідження в українській психології. *Практична психологія і соціальна робота, 2007. № 7. С. 1-6.*
38. Худік В.А. Психологія аномального розвитку особистості у дитячому та підлітково-юнацькому віці. К.: *Либідь, 1993. 144 с.*
39. Цибух Л.М. Інтерактивні методи як засіб розвитку пізнавальної активності та професійного мислення студентів-психологів. *Наука і освіта. – 2008. № 3. С. 217–220.*
40. Швалб Ю.М. Онтологія цілепокладаючої свідомості: історія та методологія дослідження. *Філософська думка. 1998. № 4, 6. С. 145–166.*
41. Яценко Т.С. Психологічні основи групової корекції: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. *Київ: Либідь, 1996. 135 с.*
42. Berkowitz L. *Aggression: A social psychological analysis.* N.Y.: Academic Press, 1965. 311 p.
43. Berkowitz L. Aggressive cues in aggressive behavior and hostility catharsis. *Psychological Review.* 1969. Vol. 3, № 1. P. 104 – 122.
44. Berkowitz L. Aversively stimulated aggression. *American Psychologist.* 1988. Vol. 3, № 1. P. 135 – 144.

45. Buss A. The psychology of aggression. *N.Y.: Academic Press*, 1961. 410 p.

46. Carmellia D., Rosenman R., Swan G. The cook and Medley Ho scale: A heritability analysis in adult male twins. *Psychosomatic Medicine*. 1988. Vol. 7, № 2. P. 165 – 174.

47. Christiansen K., Daitzman R., Zuckerman M. Androgen levels and components of aggressive behavior in men. *Hormones and Behavior*. 1987. Vol. 2, № 2. P. 170 – 180.

48. Daitzman R., Zuckerman M. Disinhibitory sensation seeking, personality, and gonadal hormones. *Personality and Individual Differences*. N.Y.: Academic Press, 1988. P. 103 – 110.

49. Plomin R., Foch T., Rowe D. Babo clown aggression in childhood: Environment not genes. *Journal of Research in personality*. 1981. Vol. 7, № 2. P. 331 – 342.

50. Rushton J., Fulker D., Neal M., Eysenck H. Altruism and aggression. The heritability of individual differences. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1986. Vol. 3, № 1. P. 192 – 198.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>